

JÚLIUS LOMENČÍK*

Stredoškolské literárne dimenzie cyrilo-metodského odkazu (1862 – 1990)

LOMENČÍK, J.: High School Literary Dimensions of the Legacy of ss. Cyril and Methodius (1862–1990). *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No. 3, pp. 319–332 (Bratislava).

For 160 years, the literary education at secondary Slovak schools has reflected the Cyril-Methodian traditions in textbooks and extracts from preserved literary documents. This article describes how the work of Constantine-Cyril and Methodius has been reflected in school documents, particularly in textbooks by Emil Černý, since the first gymnasias were established in Slovakia in the so called Matica period (the second half of the 19th century). Rote learning of textbook facts about Cyril and Methodius caused students to be passive and not to show any interest in reading extracts from original literary works originated in the Great Moravian Empire. The current secondary education needs to overcome this schematic attitude towards the studies of the old Slovak literature, particularly its beginnings, because the values created by our ancestors are part of our heritage and present.

Great Moravia, ss. Cyril and Methodius, school, education, textbook, legacy

Úvod

Nitriansky diecézny biskup Mons. Viliam Judák na začiatku tretieho tisícročia uviedol, že „...význam i zmysel kresťanstva si už dávno naši predkovia zhrnuli do pojmu „dedičstvo otcov“, čiže do cyrilo-metodského kultu, ktorý nikdy neprestal pôsobiť v našich dejinách, ale tu žil a účinkoval ako živá sila viery, udržiavajúca nás v ťažkých časoch našich dejinných osudov.“¹ V súčasnom, treťom desaťročí 21. storočia sa v demokratických súradniciach ďalej aktivizuje aj proces poznávania a hodnotenia našej minulosti, osobitne obdobia Veľkej Moravy. Pri pohľade na kultúrne hodnoty, vytvorené predkami v jednotlivých historických obdobiach, sa ukazuje osobitne aktuálna aj potreba vyzdvihnúť trvalé hodnoty vedúce k našej súčasnosti, ale, ako zdôraznil Vincent Šabík, „... minulosť musí kultúra (kriticky) spracúvať, reflektovať, chápať, analyzovať chyby, omyly a nedostatky, zhodnotiť zisky a zanedbania.“² Po spoločensko-politických zmenách z rozhrania 80. a 90. rokov 20. storočia by sa zmysluplne mali sprístupňovať aj hodnoty z úsvitu našich národných dejín, keďže aj Preambula Ústavy Slovenskej republiky zdôrazňuje „cyrilo-metodské duchovné dedičstvo a historický odkaz Veľkej Moravy.“³ Tento sa však kultúrpoliticky, výskumne a publicisticky stále nedoceňuje. Ani médiá v tomto ohľade dôsledne neplnia svoju

*Doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD., Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Tajovského 51, 97401 Banská Bystrica.

¹ Judák, V.: Purpur na Metodovom prestole. In: *Almanach Nitra 2001*. Nitra: Nitrianska odbočka Spolku slovenských spisovateľov, 2001, s. 29–37.

² Šabík, V.: Diskurzy o kultúre. In: *Almanach Nitra 2001*. Nitra: Nitrianska odbočka Spolku slovenských spisovateľov, 2001, s. 174–189.

³ Ústava Slovenskej republiky. Zostavili a štúdio napísali Jaroslav Chovanec, Peter Mozolík. Bratislava: Remedium, 1992, s. 13.

výchovnú a vzdelávaciu funkciu. Tento deficit sa prejavoval, ale viac-menej je stále prítomný, aj vo výchovno-vzdelávacom procese, najmä v stredoškolskej literárnej výchove, konvenčnými informáciami o cyrilo-metodskej misii na Veľkej Morave bez aktuálneho priblíženia a výchovného využitia tohto „dedičstva otcov“.

V stredoškolskej literárnej výchove od 60. rokov 19. storočia (s prerušením v r. 1875 – 1918) prevládali o kulte sv. Cyrila a Metoda a o ich pôsobení na Veľkej Morave v prevažnej väčšine formálne metodické postupy. Najmä od vzniku Česko-slovenskej republiky zaznamenávame skôr encyklopedizmus bez hlbšieho poznania literárnych pamiatok daného obdobia. Pritom vyučovanie literatúry má mať aj výchovný rozmer, čiže popri faktografii sú dôležité aj estetické a etické komponenty. Hlavná náplň cyrilo-metodskej misie sa chápala a označovala ako vierozvestcovská, pričom v období socializmu sa potláčala kristianizácia nášho územia, najmä Nitrianska.⁴ Pritom ak sa tradované hodnoty z minulosti popierajú, resp. len povrchno vnímajú, „... zauzľuje sa tým kontinuita a nastáva ruptúra vývinu, resp. jeho blokáda. Bez tradície je kultúra neúplná, ba vlastne sa ani nemôže vytvárať, pretože tradíciou je sám kultúrnotvorný proces.“⁵ Cyrilo-metodská myšlienka a spomienka na Veľkú Moravu sa vinú dejinami slovenského národa ako zlatá niť. O túto ideu sa naši predkovia opierali najmä od čias národného obrodenia, keďže z mien Cyril a Metod vyrastali historické korene národa, ktoré mohli poslúžiť aj na zdôvodnenie práva slovenského národa na svojbytnosť. Kult sv. Cyrila a Metoda dokonca aj napriek jeho odsunutiu komunistickým režimom do úzadia pretrval, lebo úcta k obom svätcom bola medzi verejnosťou natoľko silná, že ani totalitná diktatúra si nedovolila ignorovať túto zľudovenú tradíciu, k čomu prispeli aj liberálnejšie 60. roky.

Pramene z čias Veľkej Moravy v podobe cyrilo-metodskej tradície od čias národného obrodenia sa cez historizujúcu publicistiku a literatúru v priebehu prvej polovice 19. storočia a jej rozšírenia z uzavretého okruhu vzdelancov na širšie ľudové vrstvy, v súvislosti s oslavami milénia príchodu Cyrila a Metoda (vďaka iniciatíve a osvetovo-vzdelávacej práci kňazov a národovcov),⁶ postupne zásluhou pedagógov dostala aj do stredoškolskej literárnej výchovy prostredníctvom učebných textov a úryvkov zo zachovaných literárnohistorických pamiatok. Jednotlivé generácie v nich získavali informácie i svoju predstavu o kontinuite národného vývinu, aby sa mohli orientovať v plynúcom čase národných dejín.

V príspevku ponúkame stručný historický exkurz, ako bol vnímaný obraz solúnskych bratov počas ich veľkomoravského pôsobenia v stredoškolskej literárnej výchove od čias prvých slovenských gymnázií (1862 – 1875) do konca 20. storočia. Sústreďujeme sa na prezentáciu aktivít Cyrila a Metoda v učebnicových interpretáciách s cieľom predstaviť vývoj literárnohistorických naratívov týkajúcich sa pôsobenia týchto vierozvestov na Veľkej Morave v ich sprístupňovaní dospelým generáciám v kontexte meniacich sa spoločensko-politických podmienok na území Slovenska.

⁴ Podľa Cyrila Vasiľa „... kultu svätých Cyrila a Metoda v našich dejinách akoby chýbalo čosi, čo by ho robilo naozaj náboženským kultom. Tento jav môžeme pozorovať dosť výrazne už aj v porovnaní s blízkou Moravou, kde existuje výraznejšie náboženský charakter úcty k svätým Cyrilovi a Metodovi.“ Vasiľ, C.: Svätí Cyril a Metod v modernej Európe. In: Vzdelávanie súčasť misie svätých Cyrila a Metoda. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 45.

⁵ Liba, P.: Literatúra a folklór. Nitra: Ústav jazykovej a literárnej komunikácie PF v Nitre, 1991, s. 12.

⁶ Pozri bližšie: Kodajová, D.: Cyrilo-metodská tradícia – pilier slovenského národného príbehu. In: Vzdelávanie súčasť misie svätých Cyrila a Metoda. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 102-105.

I. (1862–1918)

Už pri slávnostnom otvaraní prvého školského roka na Slovenskom evanjelickom a. v. patronátnom gymnázii v Revúcej dňa 16. septembra 1862 jeho prvý správca a profesor August Horislav Škultéty (1819 – 1892) vo svojej inauguračnej reči zdôraznil význam tradície v národnom živote a v školskom vzdelávaní, ako aj jej neustáleho upevňovania vo vedomí mladej generácie v snahe o udržiavanie trvalých, najmä duchovných hodnôt, ktoré zjednocujú národný kolektív vo vzájomnej svornosti: „Ale pri takomto všeobecnom vzdelaní škola naša vychovávať má i v duchu národnom. Človečenstvo rozčlánkované je na rozličné národy. Každý národ má svoju zvláštnu povahu, svoju reč, svoje mravy a zvyky, svoju minulosť i prítomnosť i svoj úkol, ktorý v budúcnosti previesť má. Na všetko toto ohľad treba ziať, ak sa mládež pre svoj národ a národ pre človečenstvo náležite vychovávať má. (...) Oboznámiť sa má i s prednosťami a dobrými vlastnosťami i s chybami a nedostatkami našimi, aby, keď do života vstúpi, vedela: kde čo ďalej ušlechťovať a kde čo treba napravovať, odstraňovať, vykoreňovať. A nielen aby to videla a vedela, ale aby to aj chcela: musí sa v duši mládeže rozohrievať cit lásky k národu, aby si to za najsladšiu radosť a cieľ života pokladala, posvätiť sa biednemu, opustenému, potupenému národu, neľutujúc k tomu obetovať svoj čas, sily, majetok i pohodlia.“⁷

Nielen na tomto gymnázii, ale aj na ďalších (Banskej Bystrici, Martine, Kláštore pod Znievom) sa profesori usilovali študentov oboznámiť s významnými počinmi našich predkov pre slovenský národ. Dialo sa tak najmä na vyučovacích hodinách slovenského jazyka a dejepisu. Veľkú zásluhu na sprístupňovaní odkazu sv. Cyrila a Metoda mali ukážky z vtedy dostupných literárnych prameňov, ktoré do *Slovenskej čítanky pre nižšie gymnasia. Diel I.* (1864; druhé, opravené vydanie 1866) a do *Slovenskej čítanky. Diel II.* (1865) zaradil jej autor, profesor na kr. kat. vyšš. baňsko-bystrickom gymnázii, Emil Černý. Dvojdielna Slovenská čítanka Emila Černého bola už súčasníkmi hodnotená pozitívne. Pedagóg Juraj Čecetka zasa aj s odstupom rokov ju považoval za „... vzornú, v národnom duchu zostavenú čítanku, (ktorá) má bohatý výber hodnotných článkov, a čo osobitne zasluhuje uznania, je to, že jej druhý diel mohol v tých časoch veľmi dobre poslúžiť i pre vyučovanie o literatúre.“⁸ Čítanka sa na niekoľko rokov stala učebnicou literatúry, až kým ju maďarské vládnuce kruhy nezakázali. Stala sa účinným podnetom pre literárnu komunikáciu v školskom vzdelávaní súborom tematicky a žánrovo rozmanitých literárnych textov. Ako učebnica v podobe antológie textov obsahovala ukážky z umeleckých, umelecko-náučných, náučných kníh a úryvkov z vybraných literárnych diel, ako aj z iných textov zábavného, poučného i vedeckého čítania.

V *Slovenskej čítanke. Diel I.* sa nachádza Životopis sv. Cyrilla a Metoda⁹ od Jána Hollého, ktorý podstatne prispel k popularizácii cyrilo-metodskej myšlienky, a tak organickou súčasťou jeho rozsiahleho básnického diela sa stal aj „Životopis swatích Cirilla a Metoda, slovenských blahozwestow“ (Budín 1835). Autor mal množstvo informácií o sv. Cyrilovi a Metodovi zo súdobých prác, ktoré vedel primerane interpretovať. Z ukážky sa vtedajší študenti dozvedeli podstatné informácie o misii Konštantína a Metoda na Veľkej Morave, o ich konkrétnych skutkoch, o ich návšteve u pápeža v Ríme a v závere sa dozvedeli, že „reč staroslovanská, do ktorej sv. Cyrill a Method preložili písmo sväté, ináč cirkevnou rečená, nebola matkou všetkých ostat-

⁷ Škultéty, A. H.: Pamäti slovenského ev. a. v. gymnázia a s ním spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci. Na základe hodnoverných listín pomocou priateľov usporiadal, zostavil a vydal. Ružomberok: tlačou Karola Salvu – nákladom vydavateľovým, 1889, s. 44.

⁸ Čecetka, J.: Zo slovenskej pedagogiky. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1940, s. 72.

⁹ Černý, E.: Slovenská čítanka pre nižšie gymnasia. Diel I. Matičné spisy číslo 2. V Banskej Bystrici „na sklade Eugena Krčméryho, matičného kníhkupeca a zakladateľa Matice slovenskej“, 1866, s. 41-43.

ních slovanských nářečí, ale len sestrou ak, jako sú teraz reč ruská, srbsko-chorvátska, slovinská, novobulharská, naša slovenská, česká, poľská, lužicko-srbská jedna druhej sestrami jedného jazyka slovanského. Bola ona nárečím starobulharským, jakým sa hovorilo v deviatom storočí na pravom brehu Dunajskom od Bielohradu k východu po Čierne More, k západu po Adriatické More, a k poludniu od Dunaja k mestu Solúnu, kde jakožto v rodisku svojom naučili sa sv. Cyrill s Methodom onomu jazyku. Reč táto bola už za pohanských čias veľmi vzdelaná, keď sa dalo písmo sväté do nej tak výborne preložiť, že preloženie to prevyšuje francúzsky a nemecký prieklad. Je to spolu dôkazom, že národ, ktorý jej užíval, nebol divoký a barbarký, ale už za pohanstva svojho mravný a vzdelaný.¹⁰ Do tohto dielu E. Černý zaradil aj v súčasnosti málo známú báseň *Na deň sv. Cyrilla a Methoda*¹¹ od Miloslava Pohronského. Do druhého dielu *Slovenskej čítanky* zaradil ukážky z práce Jozefa Miloslava Hurbana *Počiatky literatúry slovenskej vôbec a slovenskej zvlášte*,¹² v ktorej sa nachádza aj zmienka o príchode Cyrila a Metoda roku 863 na Veľkú Moravu, o obhajobe svojho učenia v Ríme u pápeža Jána VIII., „... menuje Konštantína pôvodcom slovanského písma...“¹³ Jozef Miloslav Hurban¹⁴ v texte uvádza, že „... na veľiký zaiste pokrok ducha ukazuje preklad písem svätých do slovenčiny, ktorý sa prouto pôvodnému textu k boku postaviť môže, ta plnosť slohu, ta bohatosť slov a foriem, ta krása živá tejto svätej reči staroslovanskej.“¹⁵ V čítanke sa nachádza aj práca Ctiboha Zocha *Obraz Slovenska v IX-tom storočí*, v ktorej sú ešte podrobnejšie informácie o misii „požehnaných, blahorečených mužov a vlastných bratov, ktorí jako jasné hviezdy pokoja sa zjavili nad búrlivým kráľovstvom zemským, nako keby po predku Slovákom boli priniesli nebeskú náhradu za skoro utratené byť majúce kráľovstvo zemské. Bolo to božské vnuknutie, že títo slávní mužovia v ty najbúrlivejšie časy k nám s evanjeliom pokoja nebeského zavítali.“¹⁶ Prostredníctvom týchto Černého čítaniek sa tak vtedajší gymnazisti dozvedeli množstvo informácií o pôsobení Cyrila a Metoda na úrovni vtedajšieho poznania.

Černého Slovenské čítanky (diel I. a II.) pestrou paletou ponúkaných ukážok z rozličných žánrov umožňovali rozvíjať na hodinách literatúry prácu s literárnym textom, čiže kultivovať interpretačné schopnosti študenta. Texty síce študentov primárne viedli k zdokonaľovaniu techniky čítania, ale cieľom učiteľa už v tom čase bolo viesť študentov aj k porozumeniu zmyslu textu. Z uvedeného vyplýva, že spomínaným činnostiam učiteľa a študenta zodpovedalo používanie metód ako čítanie, počúvanie, rozhovor a prežívanie. To znamená, že učiteľ síce naďalej zohrával kľúčovú úlohu, ale na literárnej komunikácii sa aktívne podieľal aj študent. Profesori sa v sprístupňovaní odkazu sv. Cyrila a Metoda neobmedzovali len na fakty a poznatky, ale sa usilovali s čítankovými textami aj tvorivo pracovať. Najmä keď si uvedomíme, že August Horislav Škultéty viacero nových výchovných a vzdelávacích metód, ktoré si tvorivo osvojil na bratislavskom Ústave, presadzoval vo svojej učiteľskej praxi. Aj ako aktívny literárny tvorca si plne uvedomoval, že hodnota obsahu literatúry v porovnaní s ostatnými predmetmi v učebnom

¹⁰ Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II. Matičné spisy číslo 3. V B. Bystrici „na sklade u Eugena Krčméryho, knihkupca matičného“, 1866, s. 43.

¹¹ Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II., c. d., s. 43-44.

¹² Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II., c. d., s. 263-272.

¹³ Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II., c. d., s. 266.

¹⁴ J. M. Hurban viac ako na zásluhy Cyrila a Metoda pre šírenie kresťanstva vykresľoval ich ako tvorcov písma, prekladov a rozširovania literatúry. Podobne aj Ľudovít Štúr zdôrazňoval v činnosti Cyrila a Metoda vytvorenie jazyka a písma. Keďže A. H. Škultéty, predstaviteľ štúrovskej generácie, uznával Hurbana a Štúra ako autority, možno predpokladať, že v pedagogickej práci zdôrazňoval v cyrilo-metodskej misii uvedené skutočnosti.

¹⁵ Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II., c. d., s. 267.

¹⁶ Černý, E.: Slovenská čítanka. Diel II., c. d., s. 224-225.

pláne nie je len v jednosmernom poznávaní a osvojovaní si základných zákonitostí historickej genézy literárneho procesu, ale zároveň aj prenikaním do životných osudov ľudí, cez ktoré sa študent môže dopracovať aj k sebauvedomeniu.

Emil Černý mal v pláne vytvoriť aj učebnicu literatúry spracovanú na literárnohistorickom základe v podobe čítanky pre vyššie gymnaziálne triedy (od piatej po ôsmu gymnaziálnu triedu). Hlavným cieľom takto zostavenej čítanky mal byť výber ukážok z poézie a prózy od „najstaršieho písomníctva slovanského“ do šesťdesiatych rokov 19. storočia.¹⁷ Pre naše úvahy o reflexii cyrilo-metodského odkazu v literárnej výchove je zaujímavý jeho návrh z prvého dielu „*Výboru...*“, v ktorom „*Prvú dobu literatúry slovenskej*“ delí na dve obdobia: pohanské, ktoré siaha až do príchodu Cyrila a Metoda r. 863 a obdobie kresťanské, od príchodu Cyrila a Metoda až do zániku Veľkej Moravy. Toto obdobie je podľa neho tvorené *literatúrou cirkevno-staroslavianskou*, preto navrhoval „tu podať: 1) *Obrazec azbuky glagolskej, cyrillskej*; 2) *Dve panonské legendy staroslav.* O sv. Cyrillovi a Methodovi z 9. stor. Pieseň cirkevná „*Hospodine pomilujny*“, buď samými apoštolmi slov alebo prvými ich nástupníkmi složená.“¹⁸ Tento Černého zámer vytvorenia čítanky, v ktorej by ukážky boli vybrané z literárnych diel jednotlivých literárnohistorických období, sa napokon nerealizoval.¹⁹ Koncom 60. rokov 19. storočia vypracoval ďalší profesor banksobyrského gymnázia Jozef Loos *Slovenskú čítanku pre gymnáziá* (Pešť, 1869), v ktorej sa už nenachádzajú ukážky, ktoré by reflektovali činnosť sv. Cyrila a Metoda na Veľkej Morave.

Na revúckom gymnáziu sa študenti v najvyšších ročníkoch dozvedeli o činnosti sv. Cyrila a Metoda aj na základe chronologického princípu z prednášok profesorov Gustáva Lojku-Tisovského a A. H. Škultétyho, ktorí učili dejiny česko-slovenskej literatúry, ale aj prehľad dejín hlavných slovanských literatúr: ruskej, srbsko-chorvátskej, poľskej. Keďže v tomto období neexistovala žiadna učebnica literárnej výchovy, vypracovávali si prednášky z dostupných odborných prameňov. Obidvaja mali síce svoje texty pripravené na vydanie, ale tie napokon v knižnej podobe nevyšli.

Koncom 50. a začiatkom 60. rokov 19. storočia sa v súvislosti s významným výročím príchodu Cyrila-Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu začal stále viac medzi Slováckmi ožívať cyrilo-metodský kult. V maďarských vládnych kruhoch to vzbudzovalo nevôľu. A tak jedno z rozhodnutí bol rozkaz uhorskej miestodržiteľskej rady zo začiatku roku 1862, podľa ktorého zo šlabikárov a čítaniek pripravovaných pre slovenských žiakov ľudových škôl mali sa vynechať „všetky články, rozprávky a histórie týkajúce sa Veľkej Moravy alebo Čiech... a namiesto nich sa spracovali primerané články a rozprávky z dejepisu a zemepisu Uhorska.“²⁰ Aj napriek tomu nachádzala cyrilo-metodská tradícia stále živnú pôdu na posilňovanie aktuálnych kultúrno-národných aktivít.²¹

¹⁷ Emil Černý navrhol rozdeliť „Výbor z literatúry slovenskej“ na niekoľko literárnohistorických období, ktoré zaradil do štyroch základných oddielov – „... deje písomníctva slovanského dajú sa k vôli stručnému priehľadu na štyri doby rozvrhnúť: Doba prvá od najstarších zpráw o duševnom živote starých Slavianov vôbec a Slovákov osobitne až do pádu državy Veľkomoravskej (r. 907.), čili do storočia X.. Doba druhá siaha od pádu državy Veľkomoravskej (r. 907.) a následkom toho nastalého hľivenia národného Slovákov až po vystúpenie Husovo. Doba tretia číta sa od spománutého prist'ahovania a osadenia Husitov českomoravských na Slovensku a ujatia sa tuná jazyka českého. Doba štvrtá siaha od prvopočiatkov užívania nárečia slovanského čo spisovnej reči Slovákov na začiatku storočia XVIII. až po dni naše.“ Návrh publikoval v Pešťbudínskych vedomostiach (1864, č. 90, 91) a zaradil ho aj do „svojej“ čítanky, druhého dielu (1865, s. 272-275).

¹⁸ Černý, E.: *Slovenská čítanka*. Diel II., c. d., s. 273.

¹⁹ Bolo to v dôsledku prenasledovania Emila Černého ako nebezpečného pansláva. Rozhodol sa preto odísť do Ruska, kde tridsať rokov pôsobil ako profesor klasickej filológie v Moskve.

²⁰ Butvin, J.: *Veľkomoravská a cyrilometodská tradícia u štúrovcov*. In: Kolektív autorov: *Veľká Morava a naša doba*. K 1100. výročiu príchodu Cyrila a Metoda. Bratislava: Osveta, 1963, s. 157.

²¹ Milénium ich príchodu na Veľkú Moravu, v roku 1869 milénium smrti Konštantína a roku 1885 tisícročie smrti Metodovej. Na slávnostiach sa zdôrazňovali ich aktivity na území Veľkej Moravy, ktoré boli i zdrojom hrdosti a národného sebauvedomia.

Cyrilo-metodské jubileum v roku 1863 podnietilo aj profesorov gymnázia a gymnaziálne študentstvo pripomenúť si odkaz sv. Cyrila a Metoda organizovaním rôznych podujatí. Prostredníctvom nich sa do vedomia dospievajúcich chlapcov vnášala cyrilo-metodská myšlienka napr. aj v podobe nevyhnutnosti osvojiť si poznatky autenticky v materinskom jazyku. A. H. Škultéty o podujatí zanechal svedectvo vo svojich *Pamätiach...*: „Gymnasium 1000-ročnú pamiatku pokresťanenia národa nášho kroz bl. p. apoštolov Cyrilla a Methoda (...) vo spojení s cirkvou veľkorevúckou, v prítomnosti četných patronov s vďačným srdcom zasvätilo túto pamätnú udalosť dňa 1. novembra 1863, pri čom zo strany gymnasia povedal reč A. H. Škultéty, žiactvo ale tu po prvý raz štvorhlasne spievalo.“²²

Aj na Katolíckom gymnáziu v Banskej Bystrici si dôstojne uctili 1000. výročie príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu, a to najmä zásluhou banskobystrického biskupa a prvého predsedu Matice slovenskej Štefana Moyses, ktorý rozšíril cyrilo-metodskú tradíciu medzi pospolitý ľud. Milénium príchodu Cyrila a Metoda sa nieslo hlavne v duchu národných osláv so snahou pripomenúť si ich ako „vynálezcov písmen slovanských a tlmočníkov večnej pravdy v reči našej“,²³ čím sa aj medzi vtedajšou študujúcou mládežou stáli vzormi na „chválu a trojaký veniec nevädňuci – ako svätí biskupovia, ako učители i ako sv. spisovatelia“.²⁴

V matičnom období slovenské gymnáziá teda upevňovali v študentoch národné povedomie aj približovaním cyrilo-metodského odkazu. Motivovali svoju činnosť najmä prostredníctvom ukážok z tvorby autorov 19. storočia. Ich úspešne sa rozvíjajúce pôsobenie bolo však násilne zastavené zrušením slovenských stredných škôl, ako aj činnosti národnej ustanovizne Matice slovenskej v polovici 70. rokov 19. storočia.²⁵

V období rokov 1875 – 1918 sa viacerí predstavitelia slovenského národného hnutia usilovali založiť slovenské gymnázium. Ani jeden z pokusov sa však nepodaril. A tak reálne nefungovanie slovenských stredných škôl spôsobilo, že generácie študentov v rokoch 1875 – 1918 ostali viac-menej ochudobnené o poznávanie významných slovesných prejavov slovenských autorov vrátane poznávania staroslovienskej literatúry a cyrilo-metodskej tradície vôbec. Cyrilo-metodská tradícia sa nemohla nerušene pestovať, lebo niesla v sebe nebezpečný slavizmus. Aj v náboženskej rovine prichádzalo neraz k jej odmietaniu zo strany hodnostárov uhorskej cirkvi. V ére Uhorska mohli Slováci pestovať cyrilo-metodskú úctu aspoň v zahraničí, kde ich na začiatku 20. storočia žila asi tretina. V roku 1918 s napokon rozpadom Rakúsko-uhorskej monarchie končí snaha uhorských politických elít o realizáciu vládnej koncepcie jednotného maďarského národa.²⁶

²² Škultéty, A. H.: Pamäti slovenského ev. a. v. gymnázia a s ním spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci. Na základe hodnoverných listín pomocou priateľov usporiadal, zostavil a vydal. Ružomberok: tlačou Karola Salvu – nákladom vydavateľov, 1889, s. 32.

²³ Dobšínský, P.: Velehrad a tisícročná pamiatka príchodu apoštolov slovanských ss Cyrila a Methoda na Moravu. In Sokol, II, 1861, č. 16, s. 127.

²⁴ Vajanský, S. H.: Azbuka. In Národné noviny, 1880, č. 76, s. 5.

²⁵ Bývalý revúcky profesor Július Botto v práci Slováci. Vývin ich národného povedomia vzniknutú situáciu charakterizoval takto: „V dobe po roku 1874 nasledovavšej vzniklo v dušiach slovenských akési omračenie: nastúpila doba hluchoty a nemoty; „zavládly suchá“, lebo snaživých Slovákov, ako poet hovoril, „odhnal bes od vód živých“ a nebolo im slobodno „začrieť do nich ani priehrstím“. Veď minister Tisza vyslovil spurne, že slovenského národa niet, a podľa toho riadil i politiku Uhorska. Mládeži slovenskej na školách maďarských nebolo slobodno cvičiť sa v reči materinskej ani súkromne; v tých školách neprednášali slovenčinu ani ako predmet neobligátnej a hekatomby vyhodených slovenských študujúcich mohli odstrániť mnohých od študovania slovenčiny. Snaživý slovenský mladík, zahorevší k nej láskou, vyniesol ju sice z rodičovského domu čistú a niektorý i mluvnicu a pravopisu naučil sa v rodičovskom dome, ale na gymnáziách musel často zatajovať i to, že je s nimi oboznámený. V takýchto okolnostiach slovenskú vec zachránilo jedine to, že sa našli mnohé oduševnené slovenské rodiny, v ktorých svedomití otcovia dali si záležať na tom, aby ich synovia a dcéry hovorili a písali správne.“

²⁶ Vragaš, Š.: Cyrilometodské dedičstvo v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov. Zürich – Toronto – Bratislava: Zahraničná Matica slovenská – Lúč, 1991, s. 93.

II. (1918–1948)

So vznikom Česko-slovenskej republiky (1918) sa cyrilo-metodská tradícia previazala s oficiálnou ideológiou prvej republiky – ideológiou čechoslovakizmu, ktorá podľa Petra Mulíka „... nadobudla národno-štátnu identifikáciu, nie ako tradícia slovenská, ale česko-slovenská“.²⁷ Aj napriek tomu sa cyrilo-metodská tradícia postupne živo prenášala do všetkých sfér spoločenského, náboženského,²⁸ osvetového a na tom základe prenikala aj do výchovno-vzdelávacieho procesu. V novom štátnom útvare došlo k obnoveniu slovenských stredných škôl. Cieľ, obsah a metódy výchovy a vyučovania na stredných školách boli na Slovensku rovnaké ako v českých krajinách. V tomto období postupne vychádzali aj nové učebnice pre slovenské gymnáziá a odborné školy, ktoré autori vydávali v češtine, pričom niektoré boli prekladané do slovenčiny. Podstatnú časť vyučovania na slovenských stredných školách však ovplyvňovala spomínaná ideológia čechoslovakizmu. Do vyučovania sa zavádzal termín „jazyk československý“.²⁹ To malo za následok, že sa v sledovanom období pre hlbšie poznávanie cyrilo-metodského kultúrneho diela na školách veľa neurobilo. V učebniciach literatúry a v čítankách boli len veľmi stručné informácie o pôsobení solúnskych bratov, napr. o ich zostavení prvého slovenského písma (hlaholiky) a o založení staroslovenskeho jazyka, ale bez náležitého zhodnotenia. Napríklad v učebnici schválenej „výnosom ministerstva školstva a národni osvety ze dne 10. března 1934, jako učebnice pro střední školy“ sa v rámci periodizácie uvádza, že „česká literatura písemná vzniká u nás teprve s křesťanstvím. (...) Křesťanství východní přinesli do Velké Moravy za Rastislava (r. 863) bratři Konstantin a Metoděj, Řekové ze Soluně, znalí makedonského nářečí bulharského. Toto nářečí učinili jazykem bohoslužebným. Konstantin pro ně upravil z řecké malé abecedy písmo (hlaholice) a s bratrem překládali z řečtiny nejdůležitější částí Písma do této slovanštiny. Asi za 50 let po hlaholice vznikla cyrilice ze znaků řecké abecedy velké, která – obměňována – zůstala dosud písmem ruským, srbským a bulharským. Překlady obou věrozvěstů se nedochovály; literární památky, psané tímto jazykem („staroslověnština“, „stará církevní slovanština“) a dochované nejčastěji v zlomcích, jsou původu pozdějšího; byly to knihy litergické nebo legendy.“³⁰ Zaujímavosťou je, že táto stredoškolská učebnica určená pre študentov v Čechách i na Slovensku sa pri najstaršom období zmieňuje iba o českej literatúre. V súvislosti so slovenskou literatúrou je len zmienka, že „ani na Slovensku se nám nic nezachovalo“ z prekladových a pôvodných literárnych pamiatok staroslovenskeho obdobia.

Takéto medzery v školskom literárnom vzdelávaní sa potom vo verejnom živote odstraňovali inými spôsobmi. Napríklad v roku 1933 vyšiel spis *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda*

²⁷ Mulík, P.: Ideologické interpretácie cyrilo-metodskej tradície v slovenských dejinách. In: *Slavica Slovaca*, 44, 2009, č. 2, s. 103.

²⁸ Pre katolícku aj evanjelickú cirkev a. v. bola cyrilo-metodská tradícia nespochybniteľnou a náboženská úcta svätých bratov sa stala samozrejmosťou. Na Slovensku sa na nich hľadalo ako na národných patrónov, katolíci ich sviatok slávil každý rok 5. júla (od 60. rokov 19. storočia). A to aj napriek tomu, že štát z hľadiska svojej deklarovanej idey vyzdvihoval husitskú (v protestantských kruhoch) či svätováclavskú tradíciu. Husitský smer konštrukcie česko-slovenských dejín sa vo väčšinovom katolíckom slovenskom prostredí nemal nádej presadiť. Hetényi, M.: *Obraz cyrilo-metodskej tradície na Slovensku v 20. storočí*. In: *Vzdelávanie súčasť misie svätých Cyrila a Metoda*. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 97.

²⁹ Vo vyučovaní sa presadzoval naratív, že Veľká Morava bola prvým spoločným štátom Čechov a Slovákov, čo možno ilustrovať na úryvku z učebnice dejepisu: „My Čechoslováci boli sme po Juhoslovanoch prví zo Slovanov, ktorí sme prijali kresťanstvo, a položili sme s nimi základ slovanskej cirkvi a slovanskému písomníctvu.“ Hlavinka, K.: *Stručné dejiny národa československého pre nižšie triedy slovenských stredných škôl*. Košice: Tlačou Slovenskej knihtačiarne, 1922, s. 20.

³⁰ Kotrč, J. – Kotalík, J.: *Stručné dějiny československé literatury pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Nákladem České grafické unie, 1934, s. 18.

da³¹ v jubilejnom roku 1 100. výročia založenia prvej kresťanskej svätyně. Moravsko-panónske legendy patria medzi najdôležitejšie pramene o činnosti Konštantína a Metoda a o Veľkej Morave. Zobrazujú životy dvoch slovanských apoštolov, ako aj celé kultúrne, politické a cirkevné pozadie, na ktorom rástlo ich dielo medzi cudzími národmi a u nás. Kniha bola prijatá s veľkým ohlasom. V recenziách v dennej i odbornej tlači sa vyzdvihovala Stanislavova znalosť jazyka a písomníctva staroslovienskeho a jeho problémov. Obdivovali jemný jazyk, bez najmenších rečových násilností, pričom kritici často hovorili o jedinečnom dare slovenskej vedeckej spisbe. Bol to mimoriadne zásluhný čin, keďže ukážky sa mohli zaradiť aj do učebníc literatúry. Veľkomoravská tradícia sa počas prvej Česko-slovenskej republiky prejavovala aj v umeleckej literatúre, napr. v tvorbe P. O. Hviezdoslava, Ladislava Nádaši-Jégého alebo dramatika Ivana Stodolu.

V období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945) nastali v školskom systéme zmeny, ktoré boli odrazom nových spoločensko-politických pomerov. Hlavným cieľom bolo školstvo poslovenčiť a prepojiť s katolíckou cirkvou. Významnú úlohu to zohrával Spolok profesorov Slovákov, ktorý presadzoval vydávanie učebníc slovenského jazyka „a takých predmetov, pri ktorých slovenské stanovisko možno najvýraznejšie uplatňovať.“³²

Významnú úlohu v tomto období zohralo dielo Františka Hrušovského *Slovenské dejiny*, v ktorom sa cyrilo-metodská misia prezentovala ako výnimočná dejinná záležitosť, keďže prispela k povzneseniu slovenského národa: „Na počiatku bolo Slovo, a Slovo bolo u Boha, a Boh bol slovo. – Boli to prvé slová, napísané v slovanskom jazyku! Potom Konštantín prekladal niektoré bohoslužobné knihy. Týmto knihami začína sa literatúra slovanských národov. Hlaholské písmo a preklady posvätných kníh sú také dokonalé, že i dnešní učenci obdivujú múdrosť slovanských apoštolov. Cisár Michal okrem bohatých darov poslal Rastislavovi list, v ktorom píše, že slovenské písmo zjavil Konštantínovi sám Boh, aby sa i Slovania pripočítali k veľkým národom, ktoré oslavujú Boha svojím jazykom. Kresťanská vzdelanosť východu stretla sa na území našej vlasti so staršou kresťanskou kultúrou západnou.“³³ Táto práca tvorila teoretický základ nielen pre učebnice dejepisu ale i literatúry.

V stredoškolských učebniciach literatúry je tak už učebný text o činnosti sv. Cyrila a Metoda na Veľkej Morave obsiahlejší. V čítankách sú ukážky jednak zo zachovaných literárnych pamiatok z obdobia Veľkej Moravy, jednak ukážky z vedeckého výskumu po prvej svetovej vojne.³⁴

Na ilustráciu uvádzame aspoň *Slovenskú literárnu čítanku pre meštianske školy* (Príručka pre učiteľov, žiakov a samoukov) (1940), ktorú zostavovateľ, odborný učiteľ Jozef Štefko rozdelil na dve časti: *I. časť* Poetika a *II. časť* Literárna história. V učebnici sa pod slovenskou literatúrou rozumelo všetko, čo Slováci doma i v zahraničí napísali jazykom slovenským alebo aj iným. Periodizácia dejín slovenskej literatúry bola rozčlenená na tri doby:

1. stará doba (od najstarších čias až do reformácie, asi do r. 1517),
2. stredná doba (od reformácie do osvietenstva, asi do r. 1780),
3. nová doba (od osvietenstva doteraz).

Pri hodnotení činnosti sv. Cyrila a Metoda je „stará doba“ rozdelená na pohanskú dobu a dobu prvej spisovnej slovenčiny. Približuje ho tento učebný text:

³¹ Životopisy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy. Z cirkevnoslovanského textu, prepísalného zo staroslovienskej pôvodiny preložil Dr. Ján Stanislav. Ilustroval Martin Benka. Praha – Bratislava: L. Mazáč, 1933.

³² Bližšie pozri Neupauer, F.: Školská politika v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. In: Šmigel, M. – Mičko, P. (eds.). Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu, 2005, s. 74 – 88.

³³ Hrušovský, F.: Slovenské dejiny. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1940, s. 42-43.

³⁴ Významný vklad do vedeckých výskumov priniesol jazykovedec Ján Stanislav. Pozri súhrne napr. v učebnici Stanislav, J.: Starosloviensky jazyk. 1. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 19-282.

V 9. storočí utvorila sa Veľkomoravská ríša a súčasne zo západných nemeckých zemi šíri sa u nás kresťanstvo. Kresťanstvo zpočiatku hlásali nemeckí kňazi, ale knieža Rastislav povolal z Grécka slovanských vierozvestov, aby udržal samostatnosť. Vtedy totiž bolo zvykom, že pokrstení národ bol podriadený tomu národu, ktorý k nemu posielal kňazov. Roku 863 na Veľkú Moravu prišli bratia Konštantín (neskôr Cyril) a Metod.

Vierozvestovia s kresťanskou vierou priniesli aj hlaholské Písmo sväté a bohoslužobné knihy. Príchodom svätých bratov sa začína aj slovenské školstvo. Slúžilo len náboženským potrebám, a vychovalo nám niekoľkých slovenských kňazov. Z nich vynikol Gorazd, ktorý pomáhal prekladať náboženské knihy, a tak sa stal prvým slovenským spisovateľom. Na Slovensku vtedy bola vynikajúca staroslovienska literatúra, ktorá bola na takej výške ako grécka a rímska.

Najstaršia literárna pamiatka tejto doby je preklad modlitby Otčenáš (v čítanke je uverejnený v hlaholike, cyrilike a v prepise latinkou na s. 146 – 147) a pieseň Gospodí, pomiluj ny (v čítanke na s. 147). Aj iné literárne diela vtedy vznikli na Slovensku. Aj keď sú písané v reči staroslovienskej, majú veľa čisto slovenských slov. Sú to tzv. Kijevské listy a Pražské zlomky (= zlomky, úryvky náboženských kníh).

Svätopluk po smrti Metodovej vyhnal jeho žiakov, ktorí starosloviensku kultúru zanesli južným a východným Slovanom. Tak Slovensko prispelo na povznesení všetkých Slovanov.

V Bulharsku vzniklo dielo Žítia, v ktorom sú napísané životopisy Konštantína a Metoda vo forme legend. Pre nás sú preto dôležité, lebo opisujú pôsobenie vierozvestov na Veľkej Morave.

Z didaktického hľadiska tento text obsahuje aj úlohy: Kto preložil legendy o Konštantínovi a Metodovi (Žítia) do slovenčiny? Zopakuj si o legende! Čo vieš o ríši Veľkomoravskej z dejepisu? Uvedené úlohy boli zamerané len na prvú úroveň poznávacích procesov, teda zapamätanie.

V čítanke sú úryvky z diela Žítia: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy: I. Z legendy o Konštantínovi (XIV. A XV.) a Z legendy o Metodovi XV. Preklad Písma svätého do staroslovienského jazyka. XVII. Koniec života Metodovho. Metod ustanovuje Gorazda za svojho nástupcu.

Učebnicové texty o činnosti vierozvestov sv. Cyrila a Metoda nachádzame aj v učebnici *Dejiny slovenskej literatúry pre VII. a VIII. triedu slovenských gymnázií a pre učiteľské akadémie* (Jozef Ambruš – Jožo Felix – Andrej Mráz, 1940) a ukážky z pôvodnej staroslovienskej literatúry v Čítanke pre VII. triedu (zostavil Andrej Mráz, 1941, 1943).

III. (1948 – 1989)

V úplne iných spoločensko-politických, ekonomických a kultúrnych podmienkach (1948 – 1989) pri presadzovaní marxisticko-leninskej ideológie a ateizácie vznikali snahy potlačiť v cyrilo-metodskej tradícii jej náboženský charakter. Prejavovalo sa to aj v stredoškolskej literárnej výchove, kde študenti získavali základné informácie o misii apoštolov na základe ideologicky upravenej interpretácie literárnych dejín. Dokladom toho je aj základný cieľ literárnej výchovy na stredných školách, ktorý v učebných osnovách bol stanovený takto: „Umeleckým zobrazením života je krásna literatúra účinným prostriedkom výchovy. Veľmi výrazne prispieva k formovaniu a upevňovaniu vedeckého svetového názoru a marxistických názorov žiakov. Literatúrou formuje ateistické presvedčenie, charakter, formujú sa nové vzťahy medzi ľuďmi socialistickej a komunistickej spoločnosti, najmä socialistické vlastenectvo a internacionalizmus, socialistický humanizmus, úcta k práci a k socialistickému vlastníctvu.“³⁵ V učebniciach

³⁵ Učebné osnovy strednej všeobecnovzdelávacej školy. Slovenský jazyk. Literárna výchova. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1961, s. 10.

literatúry sa uplatňoval historicko-chronologický výklad zameraný na hlavné diela jednotlivých epoch a na ich tvorcov. Umelecká literatúra sa predstavovala v dvoch podobách – ako čítankové texty (úryvky zo základných diel autorov) a ako vybrané diela (povinné mimočítankové čítanie).

Postupne dochádzalo k tomu, že nielen v školskom vzdelávaní, ale aj v širšej kultúrnej verejnosti sa strácal prirodzený záujem o najstaršiu kultúrnu tradíciu Slovenska spojenú s cyrilo-metodskou misiou, na ktorú potom nadviazal ďalší vývin slovenskej národnej literatúry a kultúry. Stredoškolské literárne vzdelávanie o začiatkoch slovenskej literatúry sa zredukovalo len na životopisné, bibliografické a historické dáta bez hlbšieho prieniku do podstaty vybraných ukážok z pôvodnej literárnej tvorby sledovaného obdobia. Vznikalo tak napätie medzi historickým kontextom literárneho diela a jeho aktuálnou hodnotou. Dochádzalo postupne k tomu, že študenti vnímali aj texty zo staroslovenskej literatúry len ako literárny „materiál“ so starinárskou patinou a nepociťovali záujem o jeho historický a výrazne kultúrny význam. V uvedených intenciách to výstižne vyjadril Martin Golema: „Nemôžem prekonať dojem, že predmet „literatúra“ zdejepisovateľ, ukradol dejepisu jeho predmet a hlavne metódu a nemôžem sa zbaviť utkvelej myšlienky, že viem prečo. Literatúra v hegeliánsko-marxistickom systéme myslenia mala prechádzať vzostupným vývojom v marxizme ukončeným socialistickým realizmom. Staršia literatúra bola potom iba znôška starožitných kuriozít, starovekých, feudálnych a buržoázných obmedzení, v ktorej ojedinelí spisovatelia predbiehali dobu smerom k socialistickému realizmu.“³⁶

V súvislosti s činnosťou sv. Cyrila a Metoda je potrebné uviesť, že v spoločensko-politických a kultúrnych podmienkach obdobia socializmu sa vo všetkých stredoškolských učebniciach literatúry poznávanie slovenskej literatúry začínalo vznikom staroslovenskej kultúry, vzdelanosti a literatúry na Veľkej Morave a jej politickým a kultúrnym významom pre slovenský a český národ, ako aj pre ostatný slovanský svet. Z literárnych pamiatok sa sprístupňovali ukážky predovšetkým z Moravsko-panónskych legiend, prípadne z Proglasu. Čítankové ukážky sa v jednotlivých vydaniach učebníc pre 1. ročník zväčša opakovali. Aj pri ich neúplnosti a nevyhnutnej schematizácii (predstavenie spoločenskej situácie, postáv, konfliktov v neúplnosti, jednostranne) poskytovali čiastočné možnosti ukázať aj umelecké postupy autorov pri výpovedi o javoch, ktoré ich zaujali a o hodnotách, ktorými chceli pôsobiť na čitateľa. Pri poznaní a osvojovaní staroslovenskej kultúry a vzdelanosti bolo cieľom vzbudzovať u študentov na začiatku ich stredoškolského vzdelávania národnú hrdosť na starobylosť a vyspelosť jednotlivých pamiatok, a tým rozvíjať ideu socialistického vlastenectva.

Na vyučovacích hodinách literárnej výchovy sa vychádzalo najmä z učebných textov, v ktorých bola stručne naznačená historicko-spoločenská situácia Veľkej Moravy. Na ilustráciu uvádzame krátku ukážku z učebného textu: „Slovania prišli na územie pod Tatrami okolo 6. storočia. O ich živote sa dozvedáme len z kusých správ cudzích – gréckych a rímskych – autorov. Slovania až do 9. stor. nemali vlastné písmo.³⁷ Ďalej boli uvedené stručné informácie o úlohe Konštantína a Metoda pri utváraní základov slovanskej kultúry, obzvlášť literatúry. Pri výklade o pôsobení Konštantína a Metoda na Veľkej Morave sa pozornosť študentov usmerňovala na ich príchod s cieľom zamedziť prenikaniu germánskeho vplyvu na slovenské územie prostredníctvom šírenia kresťanstva z Franskej ríše a šírenia kultúry a vzdelanosti medzi Slovan-

³⁶ Golema, M.: Literárny historik alebo kultivovaný čitateľ? (Poznámky ku koncepcii vyučovania literatúry na stredných školách). In: *Studia Slovaca. Zborník vedeckých prác členov Katedry slovenského jazyka a literatúry. Vedecký redaktor a zostavovateľ Lubomír Kováčik. Banská Bystrica: Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, 2006, s. 202. ISBN 80-8083-350-8.*

³⁷ *Slovenská literatúra. Pokusné učebné texty pre 1. ročník stredných všeobecnovzdelávacích škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1963, s. 5.*

mi. Uvedené učivo sa prepájalo s poznatkami z dejepisu, pričom sa z histórie Veľkej Moravy uvádzali základné fakty so zdôraznením roku 863, t. j. príchodu Cyrila (Konštantína) a Metoda na Veľkú Moravu. Rozsah informácií o spoločenských a kultúrnych pomeroch vo Veľkomoravskej ríši a o staroslovienskej prekladovej a pôvodnej literatúre bol v jednotlivých vydaniach učebníc odlišný. Na záver autori naznačili význam veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradície. Na porovnanie uvádzame z dvoch učebníc (zároveň z dvoch rozdielnych období „budovania socializmu“): „Krátke obdobie Veľkomoravskej ríše položilo základ našej a vôbec slovanskej literatúry. Konštantín a Metod i ich žiaci prekladmi a pôvodnými dielami dokázali krásu, jemnosť a bohatstvo staroslovienského jazyka. Kultúrny i politický odkaz našich predkov napĺňa nás hrdosťou. V minulosti, v časoch neslobody, predstavitelia nášho života dvíhali národné povedomie poukazovaním na slávu a silu veľkomoravského obdobia. (Bel, Fándly, Hollý, Kollár, štúrovci, Hviezdoslav).“³⁸ Na začiatku normalizácie a potom vo všetkých vydaniach učebnice literatúry do 90. rokov 20. storočia sa zdôraznilo nasledovné: „Veľkú úlohu v živote našich národov zohrala veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia. Na Slovensku sa pestovala najmä po 17. storočí, keď sa slovenská národnosť výraznejšie formovala na slovenský národ. Pomáhala tak dvíhať slovenské a slovenské národné povedomie.“³⁹

V priebehu päťdesiatych rokov 20. storočia mali učebnice literatúry výraznú tendenciu podať študentovi, ale aj učiteľovi nový marxistický pohľad na národné literárne dianie. Pokusy prehodnocovať literárnu minulosť v literárnej vede viedli autorov učebníc prenášať čo najviac jej výsledkov do školského vyučovania. Pritom zabúdali, že je to školský dokument, ktorého hodnota nemá spočívať v množstve faktografických údajov, ale v ich informatívnej schopnosti obohatiť a rozvíjať intelektuálnu a emocionálnu stránku osobnosti študenta. Podobnú tendenciu mali aj učebnice zo šesťdesiatych rokov, v ktorých nachádzame podrobnejšie ideovo-fabulačné rozborov diel aj z veľkomoravského obdobia, čo bolo prekážkou estetického účinku diela na študenta. Takýto charakter učebnicového textu už a priori determinoval postupy práce učiteľa i prístup študenta k vyučovaniu literatúry. Učebnica v tejto forme sa stala zväčša jediným prameňom poznatkov o literatúre, pričom umelecká literatúra sa nemohla stať stimulom vzniku emocionálnych vzruchov, estetických zážitkov a intelektuálnej aktivizácie. Aj pri preberaní učiva o činnosti sv. Cyrila a Metoda to potom viedlo učiteľa len k upriameniu pozornosti na učebnicový výklad sprostredkujúci hodnoty, o ktorých študent už len počul, ale nevnímal ich bezprostredne. Na ilustráciu uvádzame komparáciu textu z uvedených učebných textov. Text zo začiatku 60. rokov je rozsiahlejší. Konkrétne obsah legiend *Život Konštantína* a *Život Metoda* je tu podrobnejší a učebný text je doplnený o skladby venované Konštantínovi a Metodovi, tzv. *Pochvaly: Pochvala Konštantínovi Filozofovi* je od Klimenta a aj druhú – *Pochvalné slovo Cyrilovi a Metodovi* – zložil asi on.⁴⁰ Záver textu obsahuje stručné zhodnotenie, v ktorom sa uvádza: „Krátke obdobie Veľkomoravskej ríše položilo základ našej a vôbec slovanskej literatúry. Konštantín a Metod a ich žiaci prekladmi a pôvodnými dielami dokázali krásu, jemnosť a bohatstvo staroslovienského jazyka.“⁴¹ Autori uvedených učebníc pri spracovaní poznatkov literárnej vedy a historiografie o období Veľkej Moravy sa pri didaktickej transformácii do podoby učebného textu opierali najmä o diela Eugena Paulinyho (*Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*, 1965), Jána Stanislava

³⁸ Tamže, s. 9.

³⁹ Minárik, J. – Koutun, J.: Literatúra pre 1. ročník gymnázií a pre 1. ročník stredných odborných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, s. 18.

⁴⁰ Slovenská literatúra. Pokusné učebné texty pre 1. ročník stredných všeobecnovzdelávacích škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1963, s. 8.

⁴¹ Tamže, s. 9.

(*Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*, 1950) a o *Dejiny staršej slovenskej literatúry* (Ján Mišianik a kol., 1958).

Po zmienke o kultúrnom poslaní cyrilo-metodskej misie, s upriamením pozornosti na význam zostavenia písma metodické príručky odporúčali venovať pozornosť pôvodným prácam Cyrila a Metoda, ako aj prácam ich žiakov. V čítankách z konca 60. a začiatku 70. rokov je uvedená ukážka z veršovaného predhovoru k prekladu evanjelia *Proglas* (Predslov, 9. stor.), ktorej autorstvo podľa učebnicového textu sa pripisuje Konštantínovi (Cyrilovi). O *Proglase* učebnica informovala, že „... v tejto prvej slovanskej básni sa oslavuje slovanský preklad bibliie a vyzdvihuje domáci jazyk ako základ a sprostredkovateľ knižnej vzdelanosti“.⁴² Sprístupnené boli aj ukážky z *Moravsko-panónskych legiend*, čiže životopisov slovanských vierozvestov: *Život sv. Konštantína* (koniec 9. stor.) a *Život sv. Metoda* (koniec 9. stor.), o ktorých podľa odporúčaní stačila učebnicová informácia: „V legende *Život sv. Konštantína* sa autor sústreďuje najmä na vykreslenie Konštantínovej povahy, detstva, štúdia a náboženskej i kultúrnej činnosti. Vyzdvihuje jeho nadanie, múdrosť, súcit s trpiacimi a neochvejnú pri obhajovaní pravdy. Konštantín zastáva starosloviensku vzdelanosť a bohoslužobný jazyk proti tzv. trojjazyčníkom, ktorí uznávali len hebrejčinu, gréčtinu a latinčinu. Prvky zázračnosti a idealizácie postavy nehrajú v tejto legende podstatnú úlohu. Preto je aj dôležitým historickým dokumentom, v ktorom je zachytená situácia na začiatku šírenia kresťanstva a upevňovania feudalizmu vo Veľkomoravskej ríši. *Život sv. Metoda* sa zaoberá najpodrobnejšie Metodovou činnosťou vo Veľkomoravskej ríši. V porovnaní so *Životom sv. Konštantína* je oveľa kratší, vecnejší a má menej legendických črt. Je napísaný s väčším zmyslom pre vykreslenie spoločenského ovzdušia veľkomoravskej spoločnosti.“⁴³ V čítanke sú úryvky z viacerých kapitol uvedených legiend: zo *Života sv. Konštantína* sú to kapitoly – *Učenie v Carihrade*, *U Kocel’a*, *Obhajoba slovienskeho jazyka v bohoslužbe* – zo *Života sv. Metoda* – *Moravská misia*, *Konštantínova smrť*, *Boje s nemeckými biskupmi*, *Uvážnenie Metoda nemeckými biskupmi*, *Moravania vyhánajú nemeckých kňazov a žiadajú si Metoda za arcibiskupa*, *Preklad Písma do staroslovienskeho jazyka*, *Metod ustanovuje Gorazda za svojho nástupcu*, *Smrť Metoda a Metodov pohreb*.⁴⁴ Výber ukážok v 80. rokoch sa sústredil už iba na *Obhajobu slovienskeho jazyka v bohoslužbe* a v legende *Života Metoda* len kapitolu *Moravská misia*, *Preklad Písma do staroslovienskeho jazyka a Metodov pohreb*, za ktorými sa nachádzajú aj inštruktážne otázky pre prácu s textami.⁴⁵ Tie sa však obmedzili na ideovo-obsahové zameranie na pozadí vtedajších spoločenských a sociálnych pomerov. Pritom oveľa dôležitejšie by bolo aj pri práci s takýmito staršími literárnymi dielami pripraviť študentov aktívne sa zúčastňovať s autorom textu na jeho výpravách za človekom. Umenie je totiž výrazom maximálnej ľudskej aktivity a túto nevyhnutne predpokladá u učiteľa i u študenta, lebo len v jeho bezprostrednom a aktívnom kontakte s umeleckým dielom je potenciálna formatívnosť umenia. V nových spoločensko-politických podmienkach po vzniku Slovenskej republiky (1993) sú už v čítanke *Moravsko-panónske legendy* uvedené ako „náboženské žánre stredovekej literatúry“ a pri uvedení názvov legiend je doplnený prívlastok „svätého“: *Život svätého Konštantína* a *Život svätého*

⁴² Minárik, J. – Koutun, J.: Literatúra pre 1. ročník gymnázií a pre 1. ročník stredných odborných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, s. 41.

⁴³ Minárik, J. – Marčok, V. – Gašparík, M.: Literatúra pre prvý ročník všeobecnovzdelávacích škôl a prvý ročník stredných odborných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 42-43.

⁴⁴ Minárik, J. – Gašparík, M.: Čítanka pre prvý ročník všeobecnovzdelávacích škôl a prvý ročník stredných odborných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 53-58.

⁴⁵ Minárik, J. – Koutun, J. – Jančinová, N.: Čítanka pre 1. ročník stredných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, s. 24-27.

Metoda.⁴⁶ Ukážky sú však stručnejšie oproti ukážkam z legiend v období „socializmu“, pričom nie sú uvedené žiadne úlohy na prácu s textami.

Na vyučovacích hodinách literárnej výchovy bol učiteľov výklad väčšinou zameraný na osobitosť literárneho diania danej epochy na pozadí spoločenských vzťahov. Pričom skôr oboznamoval študentov s tým, čo je v literárnych príručkách (učebniciach alebo Dejinách slovenskej literatúry) bez prípadného oživenia pozornosti študentov položením problémovej otázky alebo úlohy. Bezprostredné poznávanie vtedajšieho umenia bolo väčšinou obmedzené. Ďalšie metodické postupy s cieľom zaktivizovať študentovu prácu sa objavovali väčšinou v pedagogickej teórii, v ktorej sa zdôrazňovalo upriamenie pozornosti na pôvodnú tvorbu zastúpenú v čítankách najmä ukážkami z Proglasu, Života Konštantína a Života Metoda. Žiadalo sa využiť ich na hlbšie osobné zainteresovanie študentov. Poukázal na to vo svojom výskume Juraj Koutun, ktorý vybrané časti textov z čítanky uložil najskôr na domácu prípravu, „... o ktorú sme sa opierali pri rozbere niektorých pozoruhodných myšlienok a spôsobe ich vyjadrenia. Vysvetlenie si žiadali niektoré literárno-teoretické pojmy (ľudová slovesnosť, legenda, parabola, umelecké obrazy) a niektoré bohoslužobné pojmy dnešným žiakom už neznáme. Predbežná domáca príprava textov dovoľuje učiteľovi uložiť žiakom pred rozborom legiend úlohu, aby v závere rozboru sa pokúsili v nich nájsť rozdiely vo vykreslení života.“⁴⁷

V odbornom-metodickej príručke sa tiež odporúčala predovšetkým práca s umeleckými ukážkami: „Pri legende Život Konštantína v texte Učenie v Carihrade si všimneme spôsob utvárania charakteru postavy – skromnosť, usilovnosť a široký rozhľad vo vedách; U Kočeľa sa dozvedáme o spoločenskom rozvrstvení našich predkov („nevzal ... ani zlata ani striebra ..., ale ... deväťsto zajatcov prepustil.“) Konštantín bol polemický, čo vidíme v texte Obhajoba slovianskeho jazyka v bohoslužbe. Pri čítaní legendy Život Metoda upozorníme žiakov na polemiku s nemeckými biskupmi (text Boje s nemeckými biskupmi a Uväznenie Metoda nemeckými biskupmi). Obidva texty sú potvrdením správnosti postupu vládcov Veľkomoravskej ríše prekaziť vplyv Franskej ríše prostredníctvom prijímania kresťanstva. V polemike nemeckí biskupi Metodovi vyhrádzajú, že zle obíde, ak sa im nepodvolí. Metod skončil polemiku slovami: „S hrubými ľuďmi som sa prel“. Okrem vyššie načrtnutých ideí si treba všimnúť, že legendy Život Konštantína a Život Metoda majú iný charakter ako legendy západoeurópske. Majú polemickú podobu a v našej škole si zasluhuje pozornosť najmä tá ich stránka, že odrážajú spoločenský život.“⁴⁸

Reálna pedagogická prax v sprístupňovaní poznatkov o činnosti sv. Cyrila a Metoda v stredoškolskom literárnom vzdelávaní v priebehu 60. až 80. rokov 20. storočia sa väčšinou obmedzovala na učiteľov výklad základných učebnicových informácií o vtedajšej dobe. Študenti si osvojovali len niektoré faktografické údaje, ktoré potom uvádzali v schémach bez hlbšieho poznania konkrétnych literárnych ukážok. Mechanická reprodukcia osvojených učebnicových poznatkov o Cyrilovi a Metodovi mala za následok intelektuálnu pasivitu stredoškôľakov a ich nezaujímavosť o čítankové ukážky z pôvodných literárnych diel z obdobia Veľkej Moravy.

Záver

V stredoškolskom literárnom vzdelávaní po roku 1989 v priebehu deväťdesiatych rokov nedošlo v sprístupňovaní cyrilo-metodského kultúrneho dedičstva k výraznejším zmenám. Autori

⁴⁶ Ihnátková, N. – Fedorová, M. – Jablonská, M. – Krahulcová, V. – Trutz, R.: Čítanka pre 1. ročník gymnázií a stredných škôl. Bratislava: Impro, s. r. o., vydavateľstvo Litera, 1997, s. 102-106.

⁴⁷ Koutun, J.: K základom vyučovania literatúry. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1967, s. 70.

⁴⁸ Koutun, J. – Krivá, D. – Pado, J. – Špánik, J.: Literatúra – odbornom-metodickej príručka na vyučovanie v 1. ročníku stredných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974. 188 s.

nových učebníc len mechanicky preberali učebné texty o pôsobení Konštantína a Metoda na Veľkej Morave z učebníc obdobia socializmu a nedarilo sa prekonať schematizmus pri preberaní začiatkov staršej slovenskej literatúry. Jedným z dôvodov je už zaužívaný stereotyp začínať pri jednotlivých témach, teda aj pri preberaní staroslovienskej literatúry literárnohistorickými faktami (mená, roky, žánre atď.) a až potom nasleduje „stretnutie“ s textom, presnejšie s torzom textu v čítanke, ktoré je skôr iba ilustráciou literárnohistorických tvrdení.⁴⁹ Z literárnych pamiatok z obdobia cyrilo-metodskej misie sú tak v literárnej výchove prezentované len ilustratívne torzá v čítankách. Takže to, čo vstupuje na hodinách literatúry do procesu riadenej aplikácie. Antológia v konečnom dôsledku určuje, ktoré texty, časti textov sa budú replikovať, funguje v spolupráci s učiteľom, ktorý však v prístupe k cyrilo-metodskému odkazu pre jeho znútornenie v dušiach dospievajúcich generácií len mechanicky oboznamuje s obsahom, témou, látkou diela, ale bez „... prebudenia určitých schopností, iniciovanie vedomia, nie na poslednom mieste schopnosti reflektovať skutočnosť, seba, formulovať problémy, artikulovať otázky, schopnosť produkovať pravdu.“⁵⁰

Preto len ťažko sa v podmienkach demokratickej Slovenskej republiky bude dariť naplňať „cyrilo-metodské duchovné dedičstvo a historický odkaz Veľkej Moravy“, ako je proklamovaný v Ústave Slovenskej republiky, ak školská literárna výchova nevytvorí priestor pre hlbavejšie poznanie cyrilo-metodského odkazu.

High School Literary Dimensions of the Legacy of ss. Cyril and Methodius (1862–1990)

Július Lomenčík

For 160 years, the literary education at secondary Slovak schools has reflected the Cyril-Methodian traditions in textbooks and extracts from preserved literary documents. This article describes how the work of Constantine-Cyril and Methodius has been reflected in school documents, particularly in textbooks by Emil Černý, since the first gymnasias were established in Slovakia in the so called Matica period (the second half of the 19th century). After the Czechoslovak Republic was established in 1918, the Cyril-Methodian tradition was closely linked with the official ideology of the first republic – the ideology of Czechoslovakism. At that time, literature textbooks and readers brought only very brief information about the missionary work of Cyril and Methodius. Textbooks published during the first Slovak Republic (1939 1945) provide more in-depth information regarding the work of the Thessalonian brothers. Readers published in this period include extracts from the literary heritage preserved from the Great Moravian Empire, as well as samples from research conducted after World War I.

Under the new social-political conditions (1948 – 1989), when the Marxist-Leninist ideology and atheism were imposed by the government, students gained only basic information on the mission of Cyril and Methodius which was being interpreted according to the requirements of the ideology. As to the literary documents, only some of them were made available for students, particularly extracts from Moravian-Pannonian legends of from Proglas. Students only learned some facts about the missionaries which were then interpreted schematically, without the deep understanding of concrete literary documents. Rote learning of textbook facts about Cyril and Methodius caused students to be passive and not to show any interest in reading extracts from original literary works originated in the Great Moravian Empire. The current secondary education needs to overcome this schematic attitude towards the studies of the old Slovak literature, particularly its beginnings, because the values created by our ancestors are part of our heritage and present.

⁴⁹ Podľa Martina Golemu, tento „... „nemecký“ model posúva stretnutie s textom až na samý koniec, vzdáľuje sa od prirodzeného „naivného“ čitateľského prístupu smerom k „erudovanému“ literárnohistorickému čítaniu, ktorý náš školský systém preferuje. Golema, M.: Literárny historik alebo kultivovaný čitateľ? (Poznámky ku koncepcii vyučovania literatúry na stredných školách). In: Studia Slovaca. Zborník vedeckých prác Katedry slovenského jazyka a literatúry. Ved. redaktor a zostavovateľ Ľubomír Kováčik. Banská Bystrica: Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta, Univerzita Mateja Bela, 2006, s. 195.

⁵⁰ Šabík, V.: Literatúra pre súčasníkov. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1988, s. 155-156.